

Vendégségben Konstantinápoly 10. századi udvari történetíróinak műhelyében

Németh András: *The Excerpta Constantiana and the Byzantine Appropriation of the Past.*
Cambridge University Press, Cambridge
2018. XIV+338 oldal

A magyarországi tudományos igényű történetírás 18. századi első csíráinak megjelenése, majd 19. századi valódi kezdetei óta evidenciaszámba menő megállapítás, hogy a magyarság legkorábbi történetének megismeréséhez megkerülhetetlenek a Keletrómai avagy Bizánci Birodalom területén élő és alkotó késő ókori és középkori szerzők által írt szövegek. Elég itt arra utalni, hogy a magyarok Kárpát-medencei megtelepedése előtti, 9. századi történetének egyetlen *kortárs, folyamatos narratívaként* előadott elbeszélését a ma ismert formájában a 10. század közepső évtizedeiben összeállított *De administrando imperio* (avagy *DAI*) őrizte meg számunkra, ahogy a kora magyar etnogenézis különféle ágai szemponyjából érdeklődésre számot tartó kelet-európai steppei közösségekről is sokszor a késő ókori és kora középkori bizánci források adják a legbiztosabb történeti támpontokat. Érthető ezért, hogy e forrásanyag feltárásából, kiadásából, fordításából és szakmai értelmezéséből olyan kiemelkedő kutatók hosszú sora vette

és veszi ki a részét a 19. század közepe óta, mint Szabó Károly, Gyomlay Gyula, Vári Rezső, Czebe Gyula, Gyóni Mátyás, Harmatta János, Szádeczky-Kardoss Samu, Olajos Terézia, Kapitánffy István, Farkas Zoltán – és a magyar bizantinológia doyenje, Moravcsik Gyula. E több mint másfél évszázados folyamatot olyan kiemelkedő jelentőségű állomások és emblemikus művek fémjelzik, mint Gyomlay *Taktika*-tanulmánya (1902),¹ Vári torzóban maradt *Taktika*-kritikai kiadása (1917–1922)² és az avar történelem írott forrásainak teljességre törekvő összegyűjtése és kommentárokkal ellátott fordítása (1978–1986, 1992, 1998)³. Mindennek csúcscaként pedig ott magaslik Moravcsik minden további vizsgálatot alapvetően meghatározó életműve számos rész tanulmánnyal és összefoglalással a három kiadást megélt és ma is alapműként forgatott *Byzantinoturcicával* (1942–1943, 1958, 1983),⁴ a *DAI* szövegének kritikai kiadásával és magyar fordításával (1949, 1950),⁵ valamint az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásait összeállító és magyar fordítással kísért kritikai kiadásban közreadó forrásgyűjteménnyel (1984, 1988).⁶

Habár első látásra úgy tűnhet, hogy legfeljebb távolról, ám a részletes olvasás során mindenki számára nyilvánvalóvá váló módon mégiscsak nagyon szorosan csatlakozik

¹ Gyomlay Gyula: *Bölcs Leó Taktikája mint magyar történeti kútforrás.* Budapest, 1902. (Értekezések a Nyelv- és Séptudományok Köréből 18.)

² *Leonis Imperatoris Tactica.* Tom. I–II. Ed.: Rezső Vári. Budapest, 1917–1922. (Sylloge Tacticorum Graecorum 3.)

³ Legutolsó, legteljesebb kiadása: Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig.* Budapest 1998. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 12.)

⁴ Moravcsik Gyula: *Byzantinoturcica. 1. köt.: Byzantinischen Quellen der Geschichte der*

Türkvölker., 2. köt.: Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Budapest, 1942–1943.; Berlin, 1958.; Leiden, 1983.

⁵ Bíborbanszületett Konstantín: *A birodalom kormányzása.* A görög szöveget kiadta és magyarra fordította: Moravcsik Gyula. Budapest, 1950.

⁶ Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai – Fontes Byzantini historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descendunt.* Budapest, 1984.

ehhez a sorhoz Németh András kötete. Középpontjában a *DAI*-val megegyezően VII. Konstantin és udvara megrendelésére összeállított és a humanisták által *Excerpta Constantini* (a továbbiakban: *Excerpta*), azaz *Történeti kivonatok* névre keresztelt munka tanulmányozása áll. A 2018-ban napvilágot látott könyv alapját az ELTE ógörög, latin és történelem szakjain végzett szerző 2010-ben a *Central European University*n megvédett doktori disszertációja (*Imperial Systematization of the Past: Emperor Constantine VII and His Historical Excerpts*) jelenti, amelynek szövegét a kiadóval történt megegyezés nyomán jelentősen átalakította, tulajdonképpen teljesen újraírta. A doktori disszertáció részletes elemzéseket nyújtó szakmunkája *mellett* – merthogy a mélyelemzések iránt érdeklődőknek csak ajánlani lehet az ingyenesen letölthető kéziratos disszertációval és néhány, arra támaszkodó és időközben megjelent szaktanulmánnyal történő megismerkedést – így egy, a szélesebb olvasóközönségnek, többek között egyetemi hallgatóknak és oktatóknak is szánt, közérthető és a korszak kutatásának alapjaiba is bevezetést nyújtó kötetet vehetünk kézbe.

A kötet témaválasztásának aktualitását mi sem jelzi jobban, minthogy az utóbbi egy évtizedben két, ugyancsak rangos kiadónál megjelentetett gyűjteményes kötet is foglalkozott az újkori enciklopédizmus előtti – köztük hangsúlyosan a bizánci –, sokáig enciklopédikusnak tekintett összeállítások problematikájával, illetve magával a 9–10. századi bizánci „enciklopédizmus”, illetve „reneszánsz” kérdéseivel.⁷ Ezen kötetek egyikében a szerző maga is közölt tanulmányt,⁸ míg a másokban az akkor még ki-

adatlan disszertációjának főbb megállapításai már rendszeres hivatkozási pontokként jelentek meg. A könyvformában csak viszonylag hosszú idő után elérhetővé vált eredményei szakirodalomba történő gyors beépülésének oka részben éppen az, hogy a gondos kutatással kidolgozott és meggyőző érveléssel bemutatott tételét éppen egy olyan mű kapcsán fogalmazta meg, amelyről ugyan korábban a korszak kutatásának kiemelkedő személyiségei is gyakran megnyilatkoztak, az összeállítás olvasásához szükséges valódi kulcsot Németh előtt másnak nem sikerült megtalálnia.

E kulcs felleléséhez a szerzőt biztos alapon nyugvó, széles körű nyelvtudása mellett a filológiai, paleográfiai, kodikológiai, valamint történeti források és módszerek egységben kezelésének és alkalmazásának a képessége vezette el. Alapfelismeréséhez, miszerint az *Excerpta* esetében a főszöveg olvasásánál a kutató sokkal többet profitálhat a kéziratok lapszélein megjelenő bejegyzések részletes vizsgálatából, a gyűjtemény egyetlen, eredeti állapotban ránk maradt 10. századi kéziratának, a *codex Turonensis* 980-nak a gondos, személyes tanulmányozása nyitotta meg az utat. Egybevetve e tapasztalatát a szintén 10. századi, de palimpszesztként megőrződött *codex Vaticanus gr.* 73-ban és a további, csak 16. századi másolatokban fennmaradt kötetekben található hasonló jelenségekkel, az olvasónak szánt, illetve a szerző által a kivonatolók egymás közötti kommunikációja nyomaiként azonosított lapszéli bejegyzések egy korábban láthatatlan világ kapuit nyitották meg. Ennek tanulságait Németh tizenegy fejezeten keresztül osztja meg olvasóival.

⁷ *Encyclopaedism from Antiquity to the Renaissance*. Ed.: König, J. – Woolf, G. Cambridge, 2013.; *Autour du Premier humanisme byzantin & des Cinq études sur les XIe siècle, quarante ans après Paul Lemerle*. Ed.: Flusin, B. – Cheynet, J.-C. Travaux et Mémoires, vol. 21. (2017) No. 2.

⁸ Németh, András: *The Imperial Systematization of the Past in Constantinople: Constantine VII and His Historical Excerpts*. In: *Encyclopaedism from Antiquity to the Renaissance*. Ed.: König, J. – Woolf, G. Cambridge, 2013. 232–258.

A *Bevezető* felsorolja, valamint a VII. Konstantin udvarában kiválasztott munkáikkal együtt néhány mondatban bemutatja az *Excerpta* elkészítése során kivonatolt 26 görög történetírót. Röviden kitér a *Kivonatokban* megőrzött szövegük – az egyes szöveg hagyományok vizsgálata szempontja szerinti – jelentőségére is. Kutatástörténeti kitekintésként ráirányítja az olvasó figyelmét azokra az okokra, amelyek következtében az elmúlt csaknem két évszázad kutatása szinte kizárólagosan elvesztett szövegek bányájaként kezelte ezeket a gyűjteményeket, az utóbbiak értelmezésében pedig nem vagy alig lépett túl az olyan modern kategóriákon, mint az „enciklopédizmus”. A *Bevezető* végül a kötet felépítésének áttekintésével zárul, végigvezetve az olvasót a következő tíz fejezet egymásra épülő logikai láncolatán, ezzel mintegy a könyv rövid tartalmi összefoglalóját nyújtja.

Az 1. fejezet annak a politikai és kulturális környezetnek a felvázolására vállalkozik, amelyben az *Excerpta*, valamint a VII. Konstantin és udvara által megrendelt egyéb összeállítások megszülettek, s amelyet így e szövegekorpusz szolgálni volt hivatott. A fejezet elején kitér a VII. Konstantin-kori rendszerező tevékenység késő ókori és 9. századi előzményeire. A kötet két főszereplője, VII. Konstantin és Basileios Lekapénos életrajzainak főbb pontjai közé szöve ismerkedhet meg az olvasó I. Rómanos Lekapénossal és Konstantin fiával, II. Rómanossal. A szerző mind itt, mind pedig a kor külpolitikai tablóját nyújtó alfejezetben rendszeresen utal azokra a részletekre, amelyek a kötetben tárgyalt szövegek majdani vizsgálata szempontjából jelentőséggel bírnak. Itt adja rövid összefoglalását a késő ókori hasonló, rendszerező célzatú összefoglalóknak és a korai Makedón-kori gyűjteményeknek, kitekintéssel néhány VII. Konstantin-kori darabra is.

A 2. fejezet az *Excerpta* VII. Konstantin nevében írt *Előszava*, valamint a császárnak ajánlott vers kulcskifejezéseinek és tartalmának az elemzése révén kísérli meg feltárni a vállalkozás megálmodóinak célkitűzéseit,

valamint az általuk ennek megvalósításához választott eszközöket. A szerző következtetése szerint a *Kivonatok* megrendelői a történelem eseményeit a követendő és elkerülendő cselekedetek és viselkedésformák tárházaként szemlélték, így a gyűjtemény létrejöttétől nem csekély mértékben az általánosan megfogalmazódó/megfogalmazott tanulságok keresésének elősegítését remélték. *Bevezeti* itt az olvasót a kivonatolás megkezdése előtt előre meghatározott 53 tematikai egységből ma biztosan ismert, illetve nagy bizonyossággal kikövetkeztethető mintegy 30 rövid bemutatásával azon témakörökbe is, amelyek a 10. századi császári udvart és az annak körében forgó arisztokráciát különösen foglalkoztatták. E kör érdeklődésének irányaira utalhat maga az 53-as szám is, amely lehetséges magyarázatának Németh külön alfejezetet szentel. A fejezet zárásaként a szerző egy konkrét példán, Prokopiosz *Perzsa háborújának* egy részletén keresztül tárja az olvasó elé a kivonatolók működésének módszerét a fennmaradt eredeti szöveg és a kivatok aprólékos összevetésével. Ugyanerre a módszerre egyébként a 3. fejezet 5. alfejezetében egy további, a *Kivonatokkal* nagyjából egyidős példát is bemutat, így a 2. fejezet bevezetőjében (54–57. old.) részletesebben taglalt – a szerző értelmezése szempontjából kulcsfontosságú, a kötet címében is szerepeltetett – *appropriation*-fogalom egyik jelentésének pontosabb megértéséhez e két rész együtt olvasandó.

A 3. fejezet – az attól mintegy száz oldallal elválasztott 8. fejezettel együtt – a szerző minden további következtetésének alapját jelentő felfedezését, az *Excerpta* összeállításának 10. századi technikai hátterét tárja fel, s mint ilyen az egész kötet legérdekesítőbb részei közé tartozik. A korábbi, kétfázisú összeállítás helyett Németh részletes rekonstrukcióval, az „alapanyagul” szolgáló kéziratok összegyűjtésétől a császári könyvtár számára készült díszes kódexek elkészültéig három fő- és néhány további alfázis elkülönítését javasolja, bemutatva azok gyakorlati

szerepét. Az olvasó elé tárja azon nehézségeket, illetve a szükséges anyagi és emberi erőforrásokat, amelyekkel a forrásanyag összegyűjtése és feldolgozása során a császári adminisztráció tagjainak meg kellett birkóznuk, illetve amelyre támaszkodniuk kellett. Kitér továbbá azokra a „könyvtárakra”, amelyekre a kódexek utáni kutatás folyamán támaszkodhattak. A vállalkozás korabeli viszonyok közötti monumentalitását érzékelteti, hogy a szerző meggyőző érvelése szerint a munkálatok harminc-egyven évre is elhúzódhattak, és csak Basileios Lekapénos késői éveiben érhetek véget; s még így sem bizonyos, hogy az eredeti célokat elérve fejeződtek be.

Az udvari megrendelés ellenére sem hibátlanra sikerült kódexek (115. old.) 8. fejezetben található további elemzése előtt a kötet a *Történeti kivonatok* hatástörténetének megértése felé fordul. A 4. és az 5. fejezetek szolgálnak talán a magyarországi, nem bizantinológus olvasó számára a legközvetlenebb tanulsággal. Egyrészt az *Excerpta* készítése során alkalmazott, az imént felfejtett metódus nyomait, másrészt maguknak a kivonatoknak a konkrét felhasználását, harmadrészt pedig a konstantinápolyi udvar szemléletét visszatükröző, a kivonatgyűjtemény mögött meghúzódó kulturális közeg jellegzetességeit követi nyomon a szintén az udvar megrendelésére készült *De Ceremoniis*, *De Thematibus*, *DAI*, illetve a történetírók (*Genesios*, *Theophanes continuatus*, *Vita Basilii* stb.) szövegeit vizsgálva. Az összefüggések néhol nagyon közvetlenek (*De Thematibus*), míg más esetekben az összeállítás módszerének azonosságai sokkal erősebben domborodnak ki, mint a szöveg-szintű kapcsolatok (*De Ceremoniis*). Megjegyzendő, hogy a kötet lapjain máshol – többek között a 7. fejezetben (187–188. old.) – az utóbbira is találunk frappáns példát. Azonban ez az eset sem egyedi: a 4. fejezet-

ben érintett kérdésekhez szorosan kapcsolódó, a *DAI*-ra vonatkozó fontos összefüggések a 8.3. alfejezetben kerülnek elő, ahogy a korábban nem érintett, de a fentiekkel azonos problémakört jelentő *Anthologia Palatina Történeti kivonatoktól* függő részeit is csak a 7.5. alfejezetben mutatja be a szerző.

Ezeknek a recenziens számára összetartozónak tűnő részeknek az egymástól távolabb történő elhelyezése természetesen érthető, ha figyelembe vesszük, milyen, egymást szinte kizáró feladatokat volt kénytelen a szerző a 4–5. fejezetekben megoldani. Egyszerre kellett az olvasók számára a VII. Konstantin udvarában az *Excerpta* felhasználásával készült összeállításokat és az azokkal foglalkozó kutatásokat áttekintően bemutatnia, valamint a *Kivonatok* elemzése során tett megállapításait e művek értelmezésében kamatoztatnia. Mindezt úgy, hogy a terjedelmes szövegkorpusz vizsgálata és a még terjedelmesebb, az *Excerptát* elemzőnél jóval gazdagabb modern szakirodalom alapján felépített fejezet ne borítsa fel teljesen az egyes részek közötti egyensúlyt. Az összefüggések kibontása így kényszerűen a jelenségek egy kiválasztott részének feltárására terjedhetett csak ki; s arra is ügyelni kellett, hogy az egymásra épülő információkat a megfelelő sorrendben mutassa be. A császári udvar megrendelésére készült összeállításokat elemző szakirodalomban napi szinten otthonosan nem mozgó olvasónak számos helyen kell majd felütnie a jegyzetekben idézett és az onnan tovább vezető irodalmat. Néhol pedig maga a szerző is kénytelen volt a sok vitát kiváltó 10. századi összeállításokról született egyik vagy másik olvasatra felfűzni saját elbeszélésének fonalát (a *DAI*-ról szóló 4.2. szakasz kissé aránytalanul támaszkodik James Howard-Johnston 2000-es, valóban kiemelkedő jelentőségű összegzésére⁹); az attól eltérő részletvizsgálatok eredményeit pedig a jegyzetekbe számítani vagy

⁹ Howard-Johnston, James: *The De Administrando Imperio: a Re-examination of the Text*

and a Re-evaluation of Its Evidence about the Rus. In: Kazanski, M. – Nercessian, A. –

említtelenül hagyni. Az összkép azonban így is meggyőzően tárja elénk a *Történeti kivonatok*ban összeállított anyagnak a 10. századi konstantinápolyi irodalomra tett mély hatását. Ez utóbbi pedig az e körből származó forrásokra felhasználóként támaszkodni kívánó szakembereket – mind a magyar, mind pedig tágabban a közép-, délkelet- és kelet-európai vonatkozású adatokat gyakran értelmező történészeket és régészeket – arra is figyelmezteti, milyen csapdákat rejt, ha e szövegekből a megfelelő háttérismertetek megléte nélkül kísérünk meg saját szakterületünk számára következtetéseket levonni.

Visszatérve magához az *Excerpta* elemzéséhez, a 6. fejezet a 10. század közepi konstantinápolyi udvari körök történelemszemléletének az előző fejezetben megkezdett feltárását folytatja. Hangsúlyozza egyrészt a történeti eseményekben ciklikusságot feltételező megközelítésmódjuk és a múlt történéseit a levonható tanulságok megismerésének reményében kutató irodalmi tevékenységük közvetlen összefüggéseit. Másrészt a *Kivonatok* összeállítása során különös figyelemben részesített szerzők és a *Suda lexikon* szócikkeinek elemzése nyomán részletes érveléssel támasztja alá azt a korábban is megfigyelt tény, miszerint VII. Konstantin udvarában saját jelenük eszményített előtörténetét I. (Nagy) Konstantin, I. Justinianos és Herakleios korával azonosították.

Ehhez szorosban kapcsolódva a 7. fejezet azon témák áttekintését adja, amelyek az udvar tagjait az *Excerpta* kötetei számára kijelölt tematikai egységek alapján foglalkoztatták. A korábban elmondottak fényében aligha lehet meglepő, hogy a fő témakörök a korábbi uralkodókhoz kapcsolódó ismeretek, a hadügy, a diplomácia, az elit szórakozásának formái és a múlt erényeiből és hibáiból levonható tanulságok voltak. Nem kevésbé kézenfekvő, hogy az idealizált múlt

szövegeinek megismerése révén saját irodalmi stílusuk finomítása is fontos szempontnak számított.

Amint arra fentebb, a 3. fejezetről szólva röviden utaltam, a 8. fejezet visszatér az *Excerpta* korunkra maradt 10. századi kódexének részletes vizsgálatához. A gyakorlatban ez a kötetcímek, a tartalomjegyzékek, valamint a lapszéleken szereplő információk – azaz a kivonatolt szerző és mű megnevezése, a kivonatolók megjegyzései és a tartalmat jelző kulcsszavak indexként funkcionáló – rendszerének elemzését jelenti. A fejezet lezárásaként a szerző konkrét eseteken keresztül világítja meg, milyen módon hasznosíthatták más, VII. Konstantin udvara megbízásából készült és fentebb már elemzett munkákhoz az *Excerptát* vagy az ahhoz készült vázlatokat. Ez utóbbi feltárómunkát folytatja a 9. fejezet is a *Suda lexikon* és a *Kivonatok* viszonyának bemutatásával, egyben egy jól követhető konkrét példával megvilágítva azt, hogy milyen módon lehetett ténylegesen adatbázisként támaszkodni a korban az *Excerpta* anyagára.

A könyv utolsó, *Következtetések* címet viselő fejezete egy lépéssel tovább megy a VII. Konstantin udvarából kiinduló kulturális hatások elemzése terén egy, az udvart követként felkereső itáliai püspök történetét bemutatva. A 10. század második fele és a 11. század eleje kínai udvarának párhuzamos története bemutatásával annak felvillantására is vállalkozik, hogy a premodern viszonyok között milyen praktikus megfontolások vezethettek egymástól sokezer kilométernyi távolságban működő hatalmi centrumokat hasonló vállalkozásokra. A kötetet két függelék, a felhasznált irodalmat felsoroló bibliográfia, valamint a számos témát érintő műben a keresést nagyban segítő részletes index zárja. Ez utóbbi jóval részletesebb a kiadó más kiadványaiban megszokottaknál; az

Zuckerman, C. (eds.): Les centres proto-urbains russes entre Scandinavie, Byzance et Orient. Paris, 2000. 301–336.

összetett témában való eligazodást ugyanis a szerző ezzel is segíteni szándékozott.

A kötet kivitelezése gondos, nyomdahibával (így 84. old.: al-Ruṣ[-]āfa, az elvlasztás jelzése nélkül, ugyanitt a šād alsó pontja átcúszott a következő sor elejére; 138. old.: *area* az *era* helyett; 153. old.: a *by* becsúszott a zárójel elé) elvétve találkozhatunk csak a mintegy 350 oldalon, ahogy keveredésből származó pontatlansággal is (162. old.: II. Ḥusraw-ról szólva a szövegben a kagán cím olvasható a szászánida nagykirályok sáhan-sáh titulusa helyett, amely egyébként a 235. oldalon már helyesen, shah-ként szerepel. A keveredés oka az, hogy a Theophylaktos Simokattéstól idézett történetben a bizánci követ és az avar kagán közötti szóváltásról esik szó.) Az olvasást egyedül a költségek csökkentésében érdekelt, nyereségorientált kiadó által választott betű- és tükörméret nehezíti kissé: a sűrű szedés és a kis betűk ellenére a szöveg ugyan még viszonylag jól követhető, a lábjegyzeteknél és a blokkidézeteknél azonban már-már az olvashatóság határán mozog. Mindezt látva a lapok alján üresen hagyott értelmetlenül széles sáv különösen érthetetlen. A Cambridge University Press, amely a brit egyetemi kiadók között is arról ismert, hogy saját szabályait a szerzőire erőlteti, más téren sem volt kifejezetten gálans a szerzővel.

Az angol szöveg megformálása nemcsak érzékelhetően szebb a szakmunkák többségében megszokottnál, de a választékos megfogalmazás miatt kifejezetten élvezetes olvasmány is. A nyelvet kevésbé gyakran használó olvasó élménye ugyanakkor talán éppen ennek az ellenkezője lesz. A kötet emellett az angolszász tudományos próza szabályait magáévá téve ugyan világos felépítésű, és így egyenes logika mentén halad a bizonyításra kitérő célja felé, ám csak ritkán bonyolódik nyíltan vitába mások véleményével, illetve mutatja be részletesen az ellentétes tudományos álláspontokat (ha elvétve mégis, azt nagyon röviden teszi, például 154. old. 37. lj.). Saját, az *Excerpta* céljáról és korabeli kultu-

rális környezetéről szóló tézisének ismertetésekor természetesen szembeállítja azt a korábbi kutatónemzedékeknek a kötet által jórészt meghaladottá vált következtetéseivel, ám ezt is olyan finom eleganciával teszi, hogy a kérdésben nem kellő mélységgel tájékozott olvasó a különbségeket néha csak alig érzékeli. Ezen – a kiadó által szabott terjedelmi korlától sem függetlenül választott – módszer legszembetűnőbb következménye azonban talán mégis az angolszász szakmunkák lapjairól jól ismert rövid lábjegyzetek sora. Ez viszont nemcsak más olvasási stratégiát kíván, mint a jegyzetekben hosszú vitákba bonyolódó, a magyarországi tudományosságban is nagy hagyománnyal bíró német iskola követőinek írásaié, de olyan előismereteket is, amelyek az angolszász egyetemek képzésén és az ottani könyvtárakban elsajátíthatók ugyan, Magyarországon azonban csak eleve kevesek rendelkeznek ezzel.

Hasonló irányba hat, hogy Németh egyaránt otthonosan mozog az ókori és késő ókori görög szerzők műveinek hagyományozástörténetében, a középbizánci és a reneszánsz kódexek világában, valamint a 9–10. századi bizánci társadalom, irodalom és kultúra történetében. A kötet azonban éppen ezért nemcsak a szerző részéről igényelt rendkívül sok és sokrétű előismeretet a megírás során, hanem az olvasótól is, hogy a bemutatott kutatás eredményeit érdemben követni tudja. Mindezzel tisztában lévén, a szerző a mai kortól sok szempontból idegen 9–10. századi igényeket, lehetőségeket és problémákat láthatóan törekszik modern fogalmakkal összevetve is közelebb hozni olvasójához. Ezt is szolgálják a kötet lapjain rendszeresen visszatérő *information overload* (15., 54–55. old.), *research engine* (54. old. és a 3. fejezet címe), *database* (258. old.), *reference books* (56–57., 263. old.) stb. modern kifejezések.

Az angolszász típusú, egyetlen narratíva mentén előre haladó előadásmód persze nem pusztán a fenti okokból követel figyelmes olvasást. Amint arról a 3. és a 8. fejeze-

tek, illetve a 4. fejezet mondanójához szorosán kapcsolódó 7.5. és 8.3. szakaszok kapcsán fentebb már szó esett, azonos kérdéskörök összefüggő aspektusait esetenként egymástól távolabb tárgyalja. Ezek összekötésében a gondosan összeállított index használata mellett természetesen a több-kevesebb rendszerességgel feltűnő átutalások sokat segítenek, ám a megismerésre és befogadásra mindig rest olvasó örömmel vette volna, ha a könyv szövegét legjobban ismerő személy, a szerző többször él ezzel a lehetőséggel. A fent már jelzettek mellett példaként álljon itt az ismert, illetve kikövetkeztethető tematikus egységek felsorolásának kérdése (58–59. old.). A 84–86., a 191–193. és a 205. oldalakon egyaránt ezekhez kapcsolódó eredményeket találunk, amelyek az előbbi listát tanulságos módon egészítik ki. S habár korunk olvasási szokásai egyre távolabb is kerülnek a hosszabb szövegek egyben történő végigolvasásától, egyes részletek, illetve részfejezetek kiragadása a jelen kötet esetében a különféle szájak gondos egymásba fűzését látva egyáltalán nem ajánlott. Hiába olvassuk ugyanis kissé meglepve a kötetben tárgyalt, a magyarországi nem bizantinológus olvasó által talán leginkább figyelemmel követett munkákat, a *DAI*-t és a *De ceremoniis* elemző fejezetek egyik konklúziójaként, hogy azok fő értéke a 10. századi bizánci olvasónak kevésbé a részletekben, mintsem inkább a múlt alapján elvonatkoztatható, általánosítható tanulságok megismerésében rejlett (136–137. old.). Más lapokon ugyanis Németh az összeállítások praktikus oldalai között maga is hangsúlyozza, hogy az azokban felbukkanó adatok a diplomáciában több módon is számottevő segítséget jelenthettek (186–187. old.: praktikus ismeretek és a klasszikus irodalom tárháza; 194. old.: a *Kivonatok* mint a konkrét előzmények megismerésének forrásai; 256. old.: a múlt ese-

ményei alapján történő általánosítás eszköze). Így csak e részek együttes figyelembevételével kerülnek a maguk helyére a múlt alapján levonható általános tanulságokat hordozó szövegek és az olyan, kizárólag a maguk adatszerűségében értelmezhető részletek, mint a *DAI* 40. fejezetének végén az Árpád leszármazottainak felsorolását adó elemek egymás mellett élése a VII. Konstantin udvarában készült összeállításokban.

Végezetül megemlítek néhány részletet, amelyekre a kötet magyarországi, nem bizantinológus olvasója felfigyelhet. Igor Ševčenko 1992-es, mára klasszikussá vált, mítoszromboló VII. Konstantin-tanulmánya¹⁰ óta a császár személyes részvételét a nevéhez kötött művek létrejöttében a nemzetközi kutatás több-kevesebb visszafogottsággal ítéli meg. Arra, hogy Ševčenko a korábbi évszázad kutatásának szemléletét alapvetően felülvizsgáló hevülettől vezérelve talán néhol túl messzire ment a mítoszrombolásban, a Németh kötetében bemutatott fő következtetések is utalnak. A könyvben ugyanakkor – bár a szöveg sokszor csak hallgatólagosan foglal állást a különféle szerzőségekkel kapcsolatban – sokszor látjuk viszont a császárt aktív szereplőként. Az *Excerpta* koncepciójának és válogatási szempontjainak meghatározójára persze legtöbbször a nevesít(het)etlen „*mastermind*”-ként hivatkozik, és hangsúlyozza a „csoportmunka” kulcsszerepét a kivitelezésben (102–109., 265. old. stb.), ahogyan az udvarhoz köthető összeállítások megrendelőire is sokszor utal „VII. Konstantin és (belső) köre”-ként. Ugyancsak az udvarban zajló viták eredményének látja a történetírás az eseményeket a császáréletrajzok köré szervező előadásmódjának előtérbe kerülését (263. old.). Máshol azonban az olvasóban az a benyomás alakul ki, hogy VII. Konstantin neve inkább csak a megfogalmazás egyszerűsítése miatt került a „Konstantin és köre” helyére,

¹⁰ Ševčenko, Ihor: *Re-reading Constantine Porphyrogenitus*. In: Shepard, Jonathan – Franklin, Simon (eds.): *Byzantine Diplomacy*.

Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies. Cambridge, March 1990. Aldershot, 1992. 167–201.

s bár a császár szerepe nyilván nem tagadható a nevében és megrendelésére elkészült összeállítások létrejöttében, a 10. század közepének kulturális arculatát aligha az ő kizárólagos műtszemlélete és irodalmi igényei formálhatták (amint azt a megfogalmazás néhol megengedné).

Akárhogyan is, a korábbiaknál kiegyensúlyozottabb képre törekvő Németh nyilvánvalóan sokkal erősebben szimpatizál könyve főhősével és az akörül működő udvari elittel, mint az előtte, generációkon át a 10. század minden kulturális teljesítményét VII. Konstantin nevéhez kötni igyekvő kutatótársainak szemellenzösségétől megcsömörlött, saját értékítéletében felettebb megbízó Ševčenko. Ettől nem függetlenül Ševčenkótól némileg eltérő elképzelést képvisel a történeti szempontból különösen érdekes negatívumok egyikéről, a 7–9. század közötti időszakra vonatkozó 9–10. századi információhiányról is. Természetesen az ő érveléséből sem maradtak ki a hiányosságokra vonatkozó adatok (például 232–237. old.), azok értelmezésére azonban részben másfajta megoldásokat javasol, bizonyos esetekben túllépve ezzel saját, a 2010-es disszertációjában felvetett elképzelésén is, miszerint a hibás adatok némelyikének létrejöttéhez az *Excerptá*ból és más feljegyzésekből származó információk eredeti kontextusának a kivonatolás során történő elvesztése vezethetett. Álláspontjának változásával összhangban többek között elfogadni látszik Paul Magdalino felvetését, miszerint a rosszul keltezett múltbéli események hibás datálása esetlegesen aktuálpolitikai célokat szolgálhatott volna (132. old. 43. lj.). Ám míg a hispániai muszlim hódításról a *DAI*-ba bekerült téves adatok keletkezéséről szóló érvelése (236. old.) frappáns magyarázattal szolgál a Ševčenko által fókuszba állított problémára,

addig Magdalino ötletével a konstantinápolyi udvar inkább hozta volna magát kellemtelen diplomáciai helyzetbe, mintsem előnyt kovácsolhatott volna abból.

A kötet bemutatásának végére érve szögezzük le ismét: Németh András *Excerpta*-értelmezése hosszú idő után nagy erudícióval és meggyőző érveléssel világítja meg, illetve helyezi vissza egykori valós, 10. századi kontextusába VII. Konstantin és udvara hatalmas vállalkozását. A *Történeti kivonatok* elkészítése mögött meghúzódó szempontok feltárása mellett részletesen bemutatja, hogyan illeszkedett az a 10. századi udvar kulturális koncepciójába: egy rég letűnt múlt elérhető darabkaira támaszkodó kánonalkotás folyamatába. Ezzel nemcsak visszakövetel és -nyer egy fontos, ám eddig főként a klasszikus és késő ókori szövegek kiadói által a saját céljaikra kiaknázott forrást a 10. századi bizánci mentalitás- és kultúrtörténet számára, de kulcsot talál a korszak számos más szövegének pontosabb értelmezéséhez is. A kötet ezzel kitűnően illeszkedik a 9–10. századi bizánci udvari és udvarközel-i irodalom számára új értelmezési keretet kereső kutatási irányba, melynek talán legfontosabb, a kérdéskör tisztázásért legtöbbet tevő képviselője Paul Magdalino.

Mindemellett a kötetben bemutatott eredmények a magyarországi történeti kutatás szempontjából is kiemelkedő jelentőséggel bírnak. Méghozzá általánosságban és a részletek szintjén egyaránt. Ugyanis, amint az 1990-es években Harmatta János, majd nemrég Farkas Zoltán is hangsúlyozta, a 9–10. századi magyarokról elsősorban a *DAI*-ban megőrzött információk helyes értelmezéséhez megkerülhetetlen megismerni a VII. Konstantin udvarában összeállított szövegek készítőinek munkamódszerét, illetve szemléletük fő vonásait.¹¹ A Németh által az *Ex-*

¹¹ Harmatta János: *Konstantinos Porphyrogenetos magyar vonatkozású művei*. In: Kovács László – Veszprémy László (szerk.): *A honfog-*

aláskor írott forrásai. Budapest. 1996. (A honfoglalásról sok szemmel 2.) 105–111., különösen 107.; Farkas Zoltán: *A magyar őstörténet bizánci forrásai*. *Annales. Az Avicenna Közel-*

cerptán, illetve arra építve az udvar megrendelésére készült egyéb összeállításokon elvégzett elemzések ehhez mind konkrét megfigyelésekkel, mind pedig a kulturális közeg jellemzőinek feltáráásával alapvetően járulnak hozzá. Mintegy iskolapéldája ennek a Szvatopluk fiaikapcsán a *DAI* 41. fejezetében elbeszélte történet egykori bizánci kontextusának rekonstruálása (133–135. old.). A történet hátterét jelentő, már Moravcsik által felismert Aesopos-meséből faragott oktató célú elbeszélés 10. századi konstantinápolyi társadalmi közegének helyes kijelölése ugyanis nemcsak a szlovák kutatók azon erőfeszítéseit teszi zárójelbe, amelyet a nyugati forrásokból ismert két Szvatopluk-fiú legfiatalabb, Konstantinápolyban kiöltött testvérének a megtalálásért tettek, de fényt vet a 10. század közepi bizánci udvarban a morvákról élő képre is.

Az udvar megbízásából dolgozó szerzők és kivonatolók munkamódszerének aprólékos feltárása emellett számos további ponton segítheti a közép-európai kora középkori történeti eseményeket és régészeti emlékeket vizsgáló kutatót. A Prokopios-kivonatok elemzése (77–87. old.) hasznos támpontot jelent a Kárpát-medence 5–7. századi történetére alapforrásnak számító Priskos és Menandros töredékeinek használatához. Ugyanis az *Excerpta* szerkezetének pontos megismerése nemcsak az egymást követő, összetartozó tematikájú töredékeknek az eredeti művön belüli viszonyát segíti megérteni, de azt is érdemes szem előtt tartanunk, mit és mennyit változtattak a szövegen a szerkesztők értelmező kiegészítések és rövid összefoglalók beszúrásával, illetve szövegrészek kihagyásával. Nem felesleges ennek tanulságait átgondolnunk a *DAI*-ba bedolgozott korábbi szövegeken végzett esetleges szerkesztői átalakítások megítélésénél sem. Továbbgondolásra érdemesek a *Turonensis*

980 lapszéli megjegyzéseiről, indexeléséről és az ismeretlen kifejezésekhez fűzött rövid magyarázatokról (228–231. old.) szóló megfigyelések; s nem kevésbé az őti-val kezdődő kivonatok ténye az *Excerpta*-ban (215. old.).

Az avar történelem szempontjából a Suda bolgár szócikkével kapcsolatos felvetés (177. old.) éppen úgy érdekes támpont, ahogy a lexikon és a *Kivonatok* viszonyának újragondolása is az (utalva itt a bolgár szócikkben az avarokról szóló adatok eredetével kapcsolatos feltételezésekre¹²). A történeti események időrendjét, összefüggéseit és dinamikáját a csak kivonatokban ránk maradt szerzők alapján vizsgálva érdemes továbbá szem előtt tartanunk, hogy a munkamódszernek köszönhetően nem minden kivonatolóhoz, illetve a kész kódexeken dolgozó másolóhoz jutott el minden szétválasztott kézirat összes darabja, így a meglévő gyűjteményekből is maradhattak ki tematikailag odaillő részek (105–106., 110. old.). Ritkán ugyan, de egyszer-egyszer más neve alá is bekeveredhettek másvalaki mondatai annak ellenére is, hogy egy-egy szerzőt együtt tartottak és a releváns egységeit sorban egymás alá másolták (109–110. old.). A keveredéshez, illetve bizonyos részletek veszendőbe meneteléhez hozzájárulhatott továbbá, hogy egyes szerzők esetében a kivonatolás folyamatának felgyorsítása érdekében több kéziratot is használhattak egyszerre (111. old.), a szövegek 53 téma közötti felosztása során pedig egyes rövidebb szövegegységek kimaradhattak, vagy más gyűjteménybe kerülhettek, mint ahol számunkra logikusnak tűnne.

E néhány szempont aligha szolgálhat többre annak érzékeltetésénél, hogy Németh kötetének megismerése és tanulságainak átgondolása után sem érdemes felhagynunk a bizánci források elemzése terén végzett újabb és újabb vizsgálatok nyomán követé-

Kelet Kutatások Intézete Évkönyve, 1. (2013/2014) 127–138., különösen 137.

¹² Vö. Olajos Terézia: *A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai*. Szeged, 2001.

(Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 16.) 19–25.

sével. Amint a könyv a mai kor befogadhatatlanná duzzadt információáradata és a 10. századi helyzet között vont párhuzamaival maga is utal arra, saját jelenünk kihívásai sokszor segítenek a múlttal kapcsolatos kérdések újrafogalmazásában. A múlttól a jelen változásával együtt folyton átalakuló képűnket magunkban tudatosítva abban is bizonyosak lehetünk, hogy az *Excerptár*ról és születésének koráról szóló elemzések a vizsgált

könyvvel új szakaszba léptek ugyan, de le nem zárultak. Az is bizonyos ugyanakkor, hogy Németh András fentiekben vázlatosan áttekintett megállapításainak figyelembevétele nélkül ezentúl komolyan vehető összegzés a 9–10. századi konstantinápolyi udvari irodalomról aligha képzelhető el.

BOLLÓK ÁDÁM